

Я. Коласа «Пісні жальби» (Вільня, 1910), давши схвальну оцінку ранній творчості молодого поета, від пісень якого «повіває чаром, свіжістю життя і чаром обнови» («Неділя», 1911, ч. 1, с. 8). Автор рецензії підніс такі позитивні риси збірки, як поетична мелодійність, природність художньої мови Я. Коласа, захоплено відгукнувся про яскраво виражену у віршах «любов для справи рідного краю і живість віри у здійснення нового гарного ідеалу...». Слушним було й відзначення спорідненості збірки Я. Коласа з віршами Я. Щоголева, з українською поезією загалом.

Критичні виступи Щурата цікаві як теоретичним, так і історико-літературним аспектом, вони стосуються животрепетних питань ідейної боротьби за реалізм, проти декадансу в літературі 90—900-х рр. Професіонально кваліфіковані й аргументовані, вони сприяли подальшій еволюції до реалізму, зокрема таких письменників, як П. Карманський, М. Яцків та ін.

Заслугою Щурата є те, що він одним з перших почав ґрунтовно досліджувати творчість, зокрема поетичну, І. Франка і, незважаючи на окремі нечіткі формулювання, дав чимало проникливих і правдивих оцінок його розвитку як поета, одним з перших в українській критиці пов'язав художній світ поезії Каменяра з передовими суспільними ідеями розвитку світової літератури на зламі століть.

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК (1871—1926)

Володимир Михайлович Гнатюк — видатний український вчений і прогресивний культурно-громадський діяч — народився 9 травня 1871 р. у с. Велеснів Бучацького повіту (нині Монастириський район) на Тернопільщині в бідній селянській родині. Після закінчення Станіславської гімназії з 1894 по 1898 р. навчався на філософському факультеті Львівського університету. Тоді ж він починає працювати секретарем Наукового товариства імені Шевченка. Через рік його обирають дійсним членом товариства, секретарем етнографічної комісії і філологічної секції, якими керував І. Франко. Саме він мав вирішальний вплив на формування суспільно-політичних і наукових поглядів

Гнатюка, на всю його наступну діяльність.

Формально Гнатюк не належав до жодної політичної партії, відчуваючи органічну відразу до доморошених дрібнобуржуазних галицьких «політиків». Як і ряд українських революційно-демократичних діячів кінця XIX — початку XX ст., він зазнав благотворного впливу ідей наукового комунізму, живо цікавився соціал-демократичним рухом у Росії, але не розрізняв у ньому різних течій.

Подібно до свого вчителя — Франка — Гнатюк розгортає науково-культурну діяльність у багатьох напрямках: як фольклорист, журналіст і видавець (багаторічна участь як одного з редакторів у роботі «Літературно-наукового вісника», редакції «Записок Наукового товариства імені Шевченка», в «Етнографічному віснику», Українсько-руській видавничій спілці), як публіцист, літературознавець, етнограф, мовознавець, перекладач та ін.

Як представник культурно-історичної школи Гнатюк вважав фольклор важливим джерелом пізнання не тільки життя народу, а й суспільної психології певного часу. Це послужило основою вироблення в нього комплексного підходу до вивчення матеріального і духовного життя всіх суспільних верств українського народу, його інтернаціональних зв'язків.

З 90-х рр. Гнатюк стає одним з активних поборників зближення і налагодження тісної співпраці демократичних сил Наддніпрянської України, Східної Галичини, Закарпаття і Північної Буковини. Він вивчає життя і культуру українського населення в Румунії, Югославії, Угорщині, трудової еміграції в США, Канаді та Латинській Америці. Користуючись великим науковим авторитетом в усьому слов'янському світі, Гнатюк багато зробив для розширення і зміцнення громадсько-культурних і наукових зв'язків слов'янських народів, пасамперед для популяризації культури російського народу. Про визнання цих заслуг вченого свідчить, зокрема, обрання його в 1902 р. членом-кореспондентом Російської Академії наук, членом-кореспондентом чеського наукового товариства «Národopisné Společnosti Československé» (1905), членом-кореспондентом інших європейських наукових товариств, а в 1924 р. — академі-

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК

ком Академії наук УРСР. Будучи вже тяжко хворим, він до самої смерті брав по-сильну участь у літературно-культурному житті Радянської України.

Характерним для Гнатюка було те, що він увесь комплекс культурно-літературної діяльності в Росії і на Західній Україні тісно пов'язував із соціальними, політичними і духовними потребами народу.

У ряді статей Гнатюк протестує проти переслідування української демократичної культури в цісарській Австрії та царській Росії, викриває прислужницьку роль клерикальної «народовської» і «москвофільської» інтелігенції — консервативних сил, які намагалися підкорити своїм інтересам духовне життя суспільства, народну освіту.

Гнатюк підтримує видання, які допомагають пробудженню політичної свідомості трудящих, гостро критикує книжки, що мають на меті виховання рабської покори «нижчих» перед «вищими», чинопочитання. Псевдонародні видання типу «Временника Ставропигийского института...», «Иллюстрированного календаря общества имени Качковского...», білоусів-

ської газетки «Русская рада» Гнатюк називає «хламом», «партацькими», такими, кризь які «не тільки не продирається освіта між народ, але, навпаки, шириться темнота, безідейність, рабство і т. ін.»¹¹⁶.

Роль вогнища, «що понесло б розпалену лучницю просвіти в найдальші закутки нашого краю, між найбідніші і найтемніші навіть верстви нашого народу»¹¹⁷, покликана була відіграти Українсько-руська видавнича спілка, фактичним організатором і керівником якої разом з Франком був Гнатюк. За 18 років роботи в спілці він відредагував понад 150 її книжок та написав передмови до десятків видань. Це справді була нова, народна література, що складалася з кращих набутоків світової художньої і наукової думки: «Початок родини» («Походження сім'ї, приватної власності і держави»), «Людвіг Фейербах» («Людвіг Фейербах і кінець класичної німецької філософії») Ф. Енгельса, твори Данте, Шекспіра, Байрона, Гейне, Золя, Мопассана, Л. Толстого (в тому числі його звернення до уряду з приводу російсько-японської війни «Схаменіться!»), М. Горького, Тургенєва, Гоголя, Короленка, І. Франка (зокрема, «Воа constrictor», «Мойсей», «Украдене щастя»), Лесі Українки, Панаса Мирного, М. Коцюбинського, В. Стефаника, А. Тесленка та ін.

Твори російських письменників, зокрема із збірників «Знання», Гнатюк мав намір друкувати в популярній серії Видавничої спілки, розрахованої на селян, молодь і «убожчу інтелігенцію» (в тому числі народних учителів). У листі до М. Коцюбинського від 6 жовтня 1900 р. він повідомляє: «Багато також будемо давати коротких речей із російських письменників, як Щедрін, Тургенєв, Успенський, Гаршин, Горький і т. д.»¹¹⁸ Водночас Гнатюк ідко висміює видавців «москвофілів», «які з багатой російської літератури добирають для освіти селян і друкують в книжечках товариства Качковського та інших подібних виданнях дуже примітивні речі». Особливо гостро осуджує він діяльність «русофільської» «Галицько-руської матици», яка, афішую-

¹¹⁶ ЛНВ.— 1901.— Т. 12, кн. 1.— С. 62.

¹¹⁷ Там же.— 1900.— Т. 12, кн. 12.— С. 199.

¹¹⁸ М. Коцюбинський і Західна Україна.— Чернівці, 1940.— 36. 2.— С. 109.

чи свою «русскість», зайняла позицію культурного утриманства щодо Росії, орієнтуючись на найбільш реакційну частину її суспільності.

Навесні 1899 р. Гнатюк стає членом редколегії журналу «Літературно-науковий вісник».

У 30-ти томах цього журналу (т. 6 — 36) Гнатюк опублікував більше 30-ти своїх статей та близько 200 рецензій, біо-і бібліографічних довідок, хронікальних заміток, виступив як перекладач 30-ти белетристичних та наукових творів. Гнатюк цікавиться історією розвитку політичних і соціологічних вчень, веде боротьбу проти угодовства реакційної галицької інтелігенції, висвітлює жіночий рух за здобуття громадянських прав, гостро критикує декадентство в літературі. У 1900 р. він присвячує пам'яті одного із засновників і вождів німецької соціал-демократії — Вільгельма Лібкнехта — некролог, у якому розповідає про його знайомство з Карлом Марксом та про перехід з ліберальних на марксистські позиції. У некролозі про одного з діячів соціалістичного руху в Галичині — О. Терлецького — він з особливою симпатією говорить про його соціалістичні погляди.

В роки підготовки й проведення першої російської революції зростає інтерес Гнатюка до політичного й літературного життя в Росії. Так, у журналі з'являються його статті «Як цар людей дурить» і «Популярність М. Горького в Росії». У цей час він друкує в «Літературно-науковому віснику» та випускає у світ у Видавничій спілці такі твори М. Горького, як «Пісня про Буревісника», «Челкаш», «На дні життя», «Серед степу», «Мальва», сам перекладає його оповідання. На прохання Горького Гнатюк надсилає на Капрі фольклорно-етнографічні видання, зокрема «Народні оповідання про опришків», якими письменники дуже зацікавився.

У статті «Популярність М. Горького в Росії» Гнатюк виступив проти книжки Стечкина «М. Горький. Его творчество и его значение в истории русской словесности и в жизни русского общества» (1904). Вказавши, що вона написана «крайне неприхильно і тенденційно», Гнатюк як контраргумент наводить тиражі творів М. Горького: 55 — 75 тис. прим. Протя-

гом останніх п'яти років твори М. Горького розійшлися в кількості 416 000 прим., не кажучи про перекладні закордонні видання. І робить висновок: «Коли подумано, що російська література дуже багата і що ще й інші письменники розходяться там у величезнім числі примірників, тоді зрозуміємо й оцінимо ту моральну і культурну силу російської інтелігенції, яку вона виказувала й виказує хоч би в останніх кількох місяцях! А що ж наша так звана «інтелігенція»? Коли б ми приставили до неї ту саму мірку, що до російської, і оцінювали її по тім, як вона читає й купує книжки, то мусіли би прийти до переконання, що ми не маємо інтелігенції з виїмкою нечисленних одиниць»¹¹⁹.

Багато уваги приділив Гнатюк пропаганді творчості Л. Толстого, який, на його думку, належить до найпопулярніших російських письменників. Він перекладає «Смерть Івана Ілліча», рекомендує українським читачам «Севастопольські оповідання», звертає увагу на антивоєнне спрямування і високу художню майстерність «Кавказьких оповідань». Ще в 1895 р. Гнатюк пропонує О. Маковею для «Буковини» свій переклад двох оповідань з «першорядних російських письменників», а в огляді «Буковини» за 1901 р. говорить про значення для буковинської інтелігенції нарисів російської літератури. В рецензії «Нові переклади Шевченкових поезій» Гнатюк, відзначаючи високу якість російських перекладів з Шевченка, пише що російські письменники, які їх зробили, є правдивими великорусами, «які знають, що кому признати і як оцінити»¹²⁰.

Паралельно з популяризацією кращих творів російської літератури Гнатюк знайомить українських читачів з творчістю І. Рєпіна, Г. Успенського, М. Антокольського, з діяльністю російського етнографа П. В. Штейна та ін. У некролозі Г. Успенського Гнатюк з жалем констатує, що російська література «понесла... духову велику страту, якої не заступить хто-небудь так скоро».

Як член-кореспондент Російської Академії наук Гнатюк мав право на одержання всіх її видань та як секретар Наукового товариства імені Шевченка пред-

¹¹⁹ ЛНВ.— 1905.— Т. 30, кн. 6.— С. 284.

¹²⁰ ЛНВ.— 1901.— Т. 14, кн. 5.— С. 11.

ставляв його в офіційних установах і наукових виданнях Академії наук. Особливо тісні контакти були у нього з головою відділу російської мови і словесності академіком О. О. Шахматовим. Спільність наукових інтересів зв'язувала Гнатюка з такими відомими російськими вченими-філологами, як В. Розов, К. Арабажин, В. Андерсон.

Хоч Гнатюк і є автором багатьох літературознавчих розвідок, статей критико-біо- і бібліографічного характеру, проблеми так званого академічного літературознавства найменшою мірою привертала його увагу. Характерною рисою його діяльності як літературного критика й історика літератури є незмінний інтерес до поточного літературного процесу, до найбільш актуальних його проблем, що великою мірою пов'язане саме з політичними завданнями часу, з боротьбою прогресивних кіл української громадськості за народність і революційну дієвість літератури.

Перші оглядово-критичні виступи Гнатюка з'являються ще в студентські роки. До них належить огляд журналу «Народ» за 1894 р., в якому він головну увагу приділяє статті І. Франка «Професор Омелян Огоновський»¹²¹. В огляді «Життя і слова» він знов-таки спиняється на статті І. Франка «Шевченко героєм польської революційної легенди», розглядає його статтю «Сліди снохацтва в наших горах». Він вказує на цінні порівняння І. Франка до «Слова о сотворенію ангел і архангел і о прочих безплотних силах», звертає увагу на варіанти пісні «Про шандаря», зазначаючи, що один з них став основою драми «Украдене щастя».

Якщо в перших оглядах матеріалів «Життя і слова» у Гнатюка немає ще глибокого аналізу, то в оглядах журналу за 1895—1897 рр. критик зв'язує літературне життя з громадським. Так, звертаючи увагу на статтю О. Терлецького «Літературні стремління галицьких русинів від 1772—1872 рр.», Гнатюк наводить слова автора про угодовство інтелігенції, її «бездушний урядовий патріотизм, що в публічному житті проявляється лиш в сліпій послушності уряду...». Одночасно він високо відзначається про мужність і

самовідданість російських революційних демократів — М. Г. Чернишевського та М. І. Михайлова. Як на окрему заслугу Михайлова Гнатюк вказує на його переклади творів Шевченка.

Першою великою громадянсько-культурною акцією Гнатюка, в якій яскраво визначилися його суспільно-політична поезія, світоглядні переконання як літературного критика, стала активна участь у відзначенні 25-річчя письменницької діяльності І. Франка. Як голова студентського «Академічного товариства» Гнатюк очолює комітет по проведенню ювілею Франка, клопочеться про видання його збірки «Мій Ізмарагд», альманаху «Привіт д-ру Івану Франку», бібліографічного покажчика його творів, збірки музичних творів на тексти Франка, про купівлю будинку для письменника та ін.

У своєму слові, яким Гнатюк відкрив ювілейний вечір І. Франка 30 жовтня 1898 р., він вказав на величезне значення діяльності письменника для українського народу. «Від наймолодших літ,— сказав промовець,— стояв він в ряду перших борців за волю думки, слова, за свободу совісті; він боровся неустанно проти всяких заходів темноти, шарлатанства і нещастя. Він любив правду і терпів за неї... Він перший у нас в Галичині сягнув думками поза границі нашої вітчизни і своїми творами вказав шлях до широкої європейської культури. Він причинив найбільше до розбудження нашого духовного життя і зв'язав своє ім'я якнайтісніше з історією нашого письменства. Він розвинув діяльність в найрізномордніших напрямках і став справдішим українсько-руським полігістором»¹²². Називаючи І. Франка найвидатнішою фігурою в сучасній українській літературі, гордістю і надією нації, людиною гострого розуму, яка пише свої твори кров'ю серця, Гнатюк особливо підкреслив величезний вплив Франка на молодь. Ця промова Гнатюка була першою узагальнюючою високою оцінкою всієї діяльності І. Франка як громадського діяча, письменника і вченого.

В. Гнатюк підтримував І. Франка протягом усього його життя. Ще в 1911 р. він починає турбуватися про відзначення

¹²¹ ЗНТШ.— 1895.— Т. 16.— С. 13.

¹²² ЛНВ.— 1898.— Т. 4, кн. 11.— С. 118.

40-річчя літературної діяльності І. Франка, звертається з пропозиціями взяти участь у збірнику, присвяченому письменникові, до М. Горького, В. Короленка, І. Буніна, Я. Рокити, П. Тодорова та багатьох українських літераторів. У 1905 р. у рецензії на третє видання книги І. Пулюя «Нові і перемінні звізди», в якій той виступив проти Франка за критику перекладів Куліша, Гнатюк різко відкидає звинувачення Пулюя і вважає безтактним навчати патріотизму Франка, який «з'їв свої зуби на службі народній».

Велика роль належить Гнатюку в ідеї створення повісті «Тіні забутих предків». Від 1908 р. він наполегливо запрошує М. Коцюбинського до Криворівні, де влітку перебувало багато діячів української культури. Як згадує А. Крушельницький, там «виринали чимало проєктів, які обговорювалися в тіснішому гурті, потім проводилися в життя»¹²³. З 1910 р. Гнатюк настійно просить Коцюбинського написати щось з життя гуцулів, знаходить йому провідників для подорожей по гуцульських горах, всіляко сприяє глибокому ознайомленню письменника з життям горян. За задумами Коцюбинського і Гнатюка, «Тіні забутих предків» були лише першим кроком до написання великої (на три томи) повісті з життя гуцулів.

В умовах заборони в Росії українського слова Гнатюк став у Галичині не тільки видавцем творів тогочасних письменників з Наддніпрянської України, а й одним з організаторів літературного процесу. Він мав постійний зв'язок з десятками авторів з усієї України, серед яких зустрічаємо імена Н. Кобринської, Н. Кибальчич, В. Маковей, Г. Хоткевича, В. Кравченка та багатьох інших. Гнатюк уважно стежить за поточним літературним процесом, спростовує неправильні твердження про історію української літератури. Коли в 1900 р. В. Морачевський виступив із статтею «Literatura maloruska», де намагався довести, що тематика української літератури зводиться до оспівування хат, плахт, хусток і яворів і що в ній взагалі немає ні повісті, ні драми, Гнатюк називає імена Панасти Мирного, І. Нечуя-Левицького,

А. Свидницького, І. Карпенка-Карого, які створили першокласну українську повість і драматургію¹²⁴.

Критеріями в оцінці якості художнього твору незмінно були для Гнатюка зв'язок письменника з життям народу, наявність у ньому прогресивних ідей, висока мистецька форма, чистота і багатство мови. Він гостро виступає в «Літературно-науковому віснику» проти графоманства, пустопорожніх версифікацій, позбавлених суспільних ідеалів. З тонкою іронією висміює він вірші К. Курила (збірка «Al fresco»), називаючи їх стилістичними вправами молодого людини, яка тільки пеує народну мову¹²⁵. Особливо нетерпимий був Гнатюк до проявів обскурантизму, клерикалізму. Так, про «Пам'ятку 25-літнього ювілею вступлення на апостольський престол папи Льва XIII» І. Луцика він писав: «Оця пам'ятка — се вірш І. Я. Луцика, «поета», що возвеличує всякі принагідні «торжества». Тому, однак, що сей «поет» не знає мови, а поетичного таланту не має також, ми радили б йому по ширості, щоби перестав писати вірші та не засмічував нашої літератури такими плодами нашої фантазії, як оцей»¹²⁶.

У 1906 р. у Львові гурток молодих письменників-модерністів організовує видавництво «Молода муза».

Висміюючи декаларативні заяви членів «Молодої музи» — «галицько-руського Парнасу», який «заворушився», — про «нові шляхи» в літературі, «нові струмені», «нову штуку», Гнатюк запитує: де ж ті нові твори, бо ці навряд чи можна «зачислити до бібліографії»? Для чого «їх авторам дутися і удавати геніїв»? І далі розглядає оповідання В. Пачовського «Жертва штуки». Коротко нагадавши зміст, він робить висновок: «Тема оповідання д. Пачовського банальна, а переведення її шаблонове... Оповідання нагадує безчисленні кримінальні романи, які читаються нерозумно навіть залюбки, коли написані хоч трохи талановито, але які не витискають на душі читачів ніяких слідів. Все одно, що човен переїхав по воді»¹²⁷.

¹²³ ЛНВ.— 1900.— Т. 12, кн. 12.— С. 190.

¹²⁴ Там же.— Т. 20, кн. 12.— С. 39.

¹²⁵ Там же.— 1902.— Т. 17, кн. 3.— С. 35.

¹²⁶ Там же.— 1906.— Т. 36, кн. 12.— С. 501.

¹²⁷ Крушельницький А. Поклін пам'яті Володимир Гнатюка // Діло.— 1926.— 12 жовтня.

Широка обізнаність із здобутками російської культури, добре знання всієї слов'янської і в цілому європейської літератур сприяли виробленню високих ідейно-художніх критеріїв Гнатюка — критика і літературознавця. Як правило, в оцінці творчості того чи іншого письменника він був досить стриманим, керувався двома головними критеріями — суспільна значущість творчості та художня майстерність письменника. Про це свідчать його статті і замітки «Юрій Жаткович» (1896), «Світлі духи на Угорській Русі» (1897), «Причинок до історії зносин галицьких і угорських русинів» (1899), «Наші й чужі критики» (1902), «Гліб Іванович Успенський» (1902), «Еміль Золя» (1902), «Ізидор Воробкевич» (1903), «Поетичний талант між бачванськими русинами» (1904), «Два ювілеї» (1904), «Національне відродження австро-угорських українців (1872—1880)» (1916), «Літературне товариство ім. Олекс. Духновича в Унгарії» (1919) та ін.

Вказуючи в некролозі С. Воробкевича, що він разом з Ю. Федьковичем тривалий час був виключним представником української літератури на Буковині, Гнатюк говорить, що твори його засвідчують наявність таланту, який міг би краще розвинутися, аби письменник мав освічене середовище. Цього саме бракувало у Чернівцях, внаслідок чого Воробкевич «не знісся в своїм леті понад звичайній обрій пересічного, середнього поета»¹²⁰. Отже, в загальній оцінці творчості письменника виразно проступає історичний підхід критика, який бачить і позитивні якості його поетичного доробку. Гнатюк наводить слова І. Франка про багатство життєвих спостережень у ліриці Воробкевича, осяяній тихим блиском широкого, глибоко людського і народолобного чуття. Однак, на думку Гнатюка, ці риси проявилися далеко не в усіх творах Воробкевича. Він вважає, що його історичним поемам бракує емоційності; наявність риторичних фраз і прозаїзмів, стилістична невиробленість не сприяють їх популярності. Вказуючи на наявність широких ремінісценцій народних пісень та наслідувань Шевченка, Гнатюк виявляє у Воробкевича родові ознаки і наслідки цього явища: «Се не відчуван-

ня писаного, не пережиття його, а звичайне механічне майстерство»; «він не писав кров'ю серця, тому й не може промовити до нього, ні його пірвати»¹²⁰. Поставившись набагато критичніше до творчості буковинського письменника, ніж І. Франко при оцінці його збірки «Над Прутом», Гнатюк все ж робить висновок, що С. Воробкевич відіграв історичну роль у розвитку української літератури на Буковині, що він був там першим «будителем національного духу».

Наявністю історичного підходу відзначаються й оглядові літературно-критичні статті Гнатюка, що особливо помітно у статті «Рукописні гумористичні часописи», де розглядається українська періодика 60-х рр. (переважно гумористично-сатиричні видання) XIX ст., на який вже виразно позначилося розмежування «українофілів» і «русифілів» (власне, початки формування «народовського» і «москвофільського» угруповань серед галицької інтелігенції).

Вирушаючи в 1895 р. у першу наукову експедицію на Закарпаття, Гнатюк не обмежував свою мету записом зразків народної творчості, а ставив перед собою насамперед завдання політичне — розбудити Закарпатську Україну до свідомого національно-культурного життя.

З цих позицій підходив Гнатюк і до оцінки стану та перспектив літературного процесу на Закарпатті. За його словами, закарпатські письменники не оглядаються на «остальну Русь, на українсько-руську літературу, ані бажаючи з нею познайомитись»; вони пишуть незрозумілим для народу «язичієм», яке вважають «московською» мовою, але не знають і не хочуть знати російських письменників. Одним з «культурних» осередків на Закарпатті було «Общество св. Василя» в Ужгороді, засноване одним з ідейних керівників «москвофілів» А. Добрянським. Воно видавало редаговану попом Чучкою газету «Наука» та деякі книжки, які Гнатюк назвав «мертвонародженими плодами». «Наука», писав він, задруковує свої шпальти всякими нісенітницями, важкими і нудними описами Палестини, давніми хроніками, дурними повістями і т. п. «Чи ж годед селянин,— запитує він,— ними захохотити-

¹²⁰ Там же.— 1903.— Т. 24, кн. 8.— С. 47.

¹²¹ Там же.— С. 50.

ся до читання і чи годен мати з них яку користь?»¹³⁰ Погляди видавців «Науки» Гнатюк називає вузькими і зашкарубленими, висміює їх сепаратистські намагання «все робити «самостійно», хоч по-дурному». Різко критикував вчений і журнали «Славянский вѣкъ», «Вестник для русинов Австрийской державы», «Карпат», «Листок». Останній був заповнений переважно церковними проповідями, а в додатку його редактор під Є. Фенцик друкував біблію. Про страшену старосвітчину свідчив і «Месяцеслов на 1900 год»¹³¹.

В оцінці закарпатської літератури Гнатюк був солідарний з Франком. Розглядаючи «Хрестоматию церковнославянских и угрорусских литературных памятников...» Є. Сабова, Франко рішуче виступає проти намагання історично обгрунтувати відрубність Закарпаття від Наддніпрянської України. Він говорить, що вся «новіша» угроруська література «вказує наглядно, як люди не злі і не гупі, відбившись від живої народної мови, фатально відбиваються і від живого змісту в літературі і попадають у таку мертвечину, від котрої на десять миль віє гробовим холодом»¹³². Відзначаючи, що «Хрестоматія» Сабова при всій макаронічності її мови дає певне уявлення про життя закарпатських українців, Гнатюк рішуче виступає проти тенденційного небажання його подавати будь-які відомості про український народ і його літературу, що існують поза Угорщиною і здобули європейську славу.

В. Гнатюк рішуче спростовує твердження Францева про «знаменательное умственное движение, которое началось и в Угорской Руси под влиянием событий и идей 1848 года»¹³³. Глибоко вивчивши стан літератури в Угорській Русі, Гнатюк дає їй таку характеристику: «Поперед усього в угроруській письменності — коли її можна звати сим іменем — нема ніякої обнови в цілім XIX ст. Усе, що там друкувалось протягом сього століття, се майже без виї-

мок така мертвечина, яка нагадує шопайвище XIV—XV століття, але ніколи XIX».

Заперечує Гнатюк і думку Францева, начебто в Закарпатській Україні завжди була мова «русская». Тим часом, вказує він на початку ще 70-х та в 80—90-ті рр. виходили газети й друкувалися підручники для сільських шкіл народною мовою¹³⁴. Крім того, в Мукачеві, Ужгороді і Пряшеві, зазначив Гнатюк, є чимало рукописних і друкваних пам'яток, які свідчать про давню літературну традицію українською мовою (до половини XVIII ст.).

У статтях «Причинок до історії зносин галицьких і угроруських русинів», «Rusiny v Ugrach» та ін. Гнатюк не тільки характеризує загальну картину культурно-літературного життя в Закарпатській Україні, а й на підставі власних спостережень, живих контактів та вивчення творчості ряду тамошніх письменників (які переважно були попами) дає їм стисло характеристику. Підкріплюючи свої судження численними листами із Закарпаття, він в цілому характеризує місцеву інтелігенцію як вкрай обмежену і духовно деморалізовану. «Нашо їм мучитися і пізнавати літератури та історію інших народів?» — саркастично зауважує Гнатюк, адже вони «не стидяться подавати просьб про заповоги до міністерства, побирати від нього по 15—20 зл., які у нас дає пан звичайному візникові або лакеєві!». Не дивно, що й молоді виховані в темноті і неробстві: «Вони вже від гімназій дбають тільки про «посади і аванси». Ім коби безжурне, спокійне, без праці життя».

Говорить Гнатюк і про тих нечисленних представників угроруської інтелігенції, в яких тією чи іншою мірою пробиваються інтерес до народного життя, бажання працювати для його освіти. З-поміж них О. Духнович, за словами Гнатюка, один з найрозумніших і найдіяльніших мужів в Угорській Русі, один з перших її будителів. Він у 1847 р. видав «Буквар» для дітей та чимало інших книжок для народу, хоч мова їх не була чисто народна. Так само «до світліших людей» між угорськими русинами належав і А. Кралицький, автор публіцистичних статей, що друкувалися в галицькій і угорській періодиці. Мовою, близькою до народної, пише

¹³⁰ Гнатюк В. Причинок до історії зносин галицьких і угорських русинів // ЛНВ.— 1899.— Т. 7, кн. 9.— С. 171.

¹³¹ ЛНВ.— 1900.— Т. 9, кн. 2.— С. 215.

¹³² Жите і слово.— Т. 1.— С. 304—305.

¹³³ Францев В. А. Из эпохи возрождения Угорской Руси // Научно-литературный сборник.— 1902.— Кн. 1.— С. 3.

¹³⁴ ЗНТШ.— Т. 49.— С. 37—38.

О. Попович, хоч художня цінність його віршів «мінімальна»; «вони скоріше нагадують наших вірописців XVIII ст.». Впливом тяжких умов пояснює Гнатюк невдачі у творчості І. Сільвая. На противагу Є. Сабову, який у своїй «Хрестоматії» вважає Фенцика і Сільвая «найбільшими поетами в строгому смысле слова», Гнатюк бачить в останнього якусь дозу таланту, але вірші його, «яких він наплодив навіть дуже багато, не можуть зачислитися до поезії»; оповідання його нудні.

Навіть окремі проблески бажання працювати для освіти народу не помінає Гнатюк своєю увагою. Так, говорячи про Є. Фенцика — священика з Великого Раківця, редактора «Листка» та автора кількох шкільних підручників, він вказує, що в «Листку» (який Гнатюк загалом характеризує негативно) він друкував короткі оповідання з народного життя мовою, близькою до народної. Однак в цілому щодо мови «він тримається засади, що для мужиків можна часом уживати «наріччя» (себто народної мови), але інтелігенція повинна мати свою панську мову, літературну, котрою там повинна бути очевидно російська».

Знайшлося поряд з критичним ставленням добре слово у Гнатюка і про М. Врабеля — укладача збірки народних пісень «Русский соловей» (1890), де в кінці, крім народних пісень, він вмістив багато віршів на пословачченім діалекті різних угорських поетів, що, на жаль, не мають «літературної стійкості». Нині — він редактор будапештської газети «Недѣля», мова якої оперта на народну. Позитивно оцінив В. Гнатюк і Л. Чопея — учителя гімназії у Будапешті, який «перший мабуть між угорськими русинами ввів цілком свідомо народну мову в літературу», видавши у 1883 р. «Русско-мадярський словарь», де в передмові сказав, що угорські русини є частиною українського народу. Він зредагував кілька підручників для народних шкіл народною мовою.

Найінтелігентнішим священиком на Угорській Русі, який своїми переконаннями прихилиється до української літератури і мови (хоч народною мовою добре і не володіє), Гнатюк називає Ю. Жатковича, з яким познайомився у 1896 р. і підтримував систематичний зв'язок до 1914 р., надсилав йому етнографічні видання, тво-

ри українських письменників, спонукав до перекладацької діяльності і поширення української літератури в Угорщині.

Гнатюк всіляко вітає твори закарпатських русинів, писані народною мовою. В 1904 р. у «Літературно-науковому віснику» він друкує свою рецензію на збірку віршів Габора Костельника Гомзова «З мойого валала», де говорить: «Через те, що автор пише діалектом, він може дати спонуку й іншим розумнішим русинам з Угорщини зостановитися над причинами цілковитого інтелектуального, матеріального (економічного) і політичного занепаду сеї відлоги нашого народу і дійти до висновку, що тому в першій лінії винна темнота, в якій старалися досі змадьяризовані «провідники» (головно поли) тримати простий народ і робити на тім інтерес»¹³⁵.

Всебічно вивчивши політичні, економічні та культурні умови життя українського населення в Австро-Угорщині, Гнатюк спричинився до появи відомого політичного памфлету «І ми в Європі» (є підстави вважати, що авторами його були І. Франко та В. Гнатюк)¹³⁶.

Немало плідних думок висловив Гнатюк про взаємозв'язок літератури з фольклором. «Народна поезія, — говорив він, — належить нарівні з артистичним письменством до красної літератури... вона повинна стояти на чолі всякої літератури»¹³⁷. У праці «Українська народна словесність» (1917) Гнатюк на численних прикладах показує, яким невичерпним джерелом і взірцем як щодо змісту, так і щодо форми був український фольклор і для українських (починаючи від Г. Сковороди та І. Некрашевича), і для інонаціональних письменників (російських і польських, зокрема)¹³⁸.

Хоч в окремих своїх літературно-критичних оцінках і судженнях Гнатюк міг помилятися, науково-методологічні, ідейні засади його як літературознавця і літера-

¹³⁵ Гнатюк В. Поетичний талант між бачванськими русинами // ЛНВ.— 1904.— Т. 26, кн. 6.— С. 175—176.

¹³⁶ Див. про це детальніше: Яценко М. Т. Володимир Гнатюк: Життя: фольклористична діяльність.— К., 1964.— С. 40—41.

¹³⁷ ЗНТШ.— Т. 88.— С. 238.

¹³⁸ Про це детальніше див.: Яценко М. Т. Володимир Гнатюк.— С. 157, 160, 169, 170—174, 191, 201, 213, 214.

турного критика завжди були органічно близькі до Франкових. Він не тільки всебічно сприяв боротьбі революційно-демократичного табору за піднесення літературної творчості українських письменників на нові вершини ідейності і народності, а й лишив нам спадщину, цінну своїми глибокими спостереженнями і думками.

МИКОЛА СУМЦОВ
(1854—1922)

Український літературознавець, фольклорист і етнограф Микола Федорович Сумцов народився у Петербурзі в дворянській сім'ї. Закінчив Харківську гімназію (1871) та історико-філологічний факультет Харківського університету (1875), прослухав курси лекцій з історії літератури і філософії в Гейдельберзькому університеті (1876). З 1878 р. займав ряд посад у Харківському університеті — від доцента до декана факультету, а з 1888 р. і до кінця життя був професором цього університету та керівником ряду наукових товариств і установ. Обирався почесним членом багатьох російських і зарубіжних наукових товариств, у тому числі Наукового товариства імені Шевченка у Львові, членом Чеської (1899), членом-кореспондентом Петербурзької Академії наук (1905), академіком Академії наук УРСР (1919).

Перу Сумцова належить понад 800 праць з історії філософської думки, фольклористики, етнографії, мистецтва, історії української й російської літератури.

Широта наукових інтересів та знань, що склалися під впливом визначних вчених-філологів — О. Потебні, М. Дринова та ін., давали Сумцову можливість насичувати свої праці порівняльним матеріалом, глибше виявляти специфіку різних видів духовної культури та робити аргументовані узагальнення.

Визначний вчений доклав багато зусиль до розширення й зміцнення міжслов'янських культурних зв'язків, завжди жваво відгукувався на животрепетні потреби й події сучасного політичного й культурного життя. Грунтовне опанування основними літературними явищами XVII ст. (творчість І. Галятовського, І. Гізеля, І. Вишенського, Л. Барановича) давало йому змогу повніше збагнути художній процес

на Україні XIX — початку XX ст.; розробки з питань фольклору й етнографії допомогали глибше розкрити характер реалізму творчості українських письменників.

За тематично-жанровими ознаками наукова спадщина Сумцова в галузі історії літератури й критики охоплює статті, дослідження, портрети, нариси, рецензії з питань давньої і нової української, а також російської літератури.

Тривалий інтерес виявляв вчений до творчості Г. Квітки-Основ'яненка («Слободско-украинское дворянство в произведениях Г. Ф. Квитки». — «Киевская старина», 1884, № 6; «Г. Ф. Квитка как этнограф». — «Киевская старина», 1893, № 8, та ін.). При цьому Сумцов ставив своєю метою не стільки розглянути художню специфіку прозового доробку письменника, скільки охарактеризувати її з точки зору відображення в оповіданнях, повістях і романах автора-слобжанця специфічних рис життя і побуту даного краю.

Література як дзеркало побутово-етнографічного відображення життя народу — такий аспект літературознавчого підходу до поставленої Сумцовим проблеми характерний не лише для його розвідок про Г. Квітку-Основ'яненка, а й для інших студій вченого («Етнографизм Тараса Шевченко». — «Этнографическое обозрение», 1913, № 3—4).

Безпосередньому вивченню літературної творчості українських письменників присвячені розвідки Сумцова «О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко» («Киевская старина», 1898, № 2), «Стихотворение Т. Шевченко «Сонце заходить» в бытовой и литературной обстановке» («Южный край», 1902, № 7300), «Сны Т. Г. Шевченко (К психологии художественного творчества)» («Известия отделения русского языка и словесности АН», 1913, т. 18, кн. 4), «Памяти И. И. Манжуры» («Киевская старина», 1893, № 10). До цієї групи статей відноситься і цикл розвідок та критичних відгуків про творчість українських поетів кінця XIX — початку XX ст. — «Поэзия Н. Ф. Чернявского» («Киевская старина», 1904, № 1), «И. Я. Франко» («Южный край», 1906, № 9023), «Б. Д. Гринченко» («Южный край», 1906, № 8969), «Поэзия Олесея» («Южный край», 1906, № 9023), «М. П. Старицкий как драматург» («Известия отделения русского языка и словес-